

## Klad a zápor po slovesech bránění<sup>1</sup>

---

### Affirmation and negation following verbs of preventing

The paper deals with the meaning and distribution of the negative and positive content clauses following verbs of preventing (e.g. *bránit* ‘prevent’, *zakázat* ‘forbid’) in Czech. It has often been assumed that the negation in these clauses is neutralized, thus the negative and positive clauses have the same meaning and can both be used in standard Czech. The analyses of constructions containing the verbs *bránit*, *zabránit* and *zakázat*, based on the Czech National Corpus, reveal that negative clauses after these verbs are less frequent than positive ones, and that sentences with a non-neutralized negation in the content clause, expressing the opposite of the positive clause, are also used.

**Key words:** affirmation, content clause, negation, neutralization, verbs of preventing

**Klíčová slova:** klad, obsahová věta, zápor, neutralizace, slovesa bránění

### Úvod

Vedlejší věty předmětné po tzv. slovesech bránění (*bránit*, *zabránit*, *zakázat* aj.) mívají v češtině kladnou i zápornou podobu: *Bránila mu, aby odešel / Bránila mu, aby neodešel*. Tento jev tradičně poutá pozornost jazykovědců i běžných uživatelů jazyka a budí mnohé otázky. V bohemistické literatuře převažuje názor, že se jedná o tzv. neutralizaci kladu a záporu, při níž je setřen významový rozdíl mezi oběma póly a přípustná je věta kladná i záporná. Někteří lingvisté však mezi uvedenými větami spatřují jisté sémantické rozdíly, popř. jednu z variant hodnotí jako méně vhodnou.

Cílem tohoto článku je představit dosavadní popis tohoto gramatického jevu a konfrontovat jej s vlastním výzkumem v Českém národním korpusu. Sledován bude především poměr mezi kladnými a zápornými předmětnými větami po slovesech bránění, případné významové rozdíly mezi nimi, některé faktory užití kladu/záporu v těchto konstrukcích a to, zda je zápor ve vedlejší větě vždy neutralizovaný.

Problematika obsahových vět po slovesech bránění se často klade do souvislosti s kladnými a zápornými větami po slovesech obavy, které mají rovněž stejný nebo podobný význam, např. *Mám strach, že bude pršet* vs. *Mám strach, aby nepršelo*. Podle K. Svobody (1972, s. 140) obě uvedené skupiny vedlejších vět předmětných

---

<sup>1</sup> Článek vznikl s podporou projektu LINDAT-CLARIN – Vybudování a provoz českého uzlu pan-evropské infrastruktury pro výzkum.

uvozených *aby* označují děj, jenž se nemá realizovat (nerealizovat). Na rozdíl od souvětí se slovesy bránění se však konstrukce se slovesy obavy neliší pouze kladem/ /záporem, ale vedlejší věty jsou uvozeny různými spojkami – *aby* vs. *že*. V tomto textu se omezím na obsahové věty po slovesech bránění, které jsou v mnoha ohledech komplikovanější a jejichž popis v literatuře vykazuje větší rozdíly oproti současnému úzu.

## 1 Popis v odborné literatuře

Otázce kladu a záporu po slovesech bránění se věnují české mluvnické, odborné i popularizační články, výkladové slovníky a jiné lingvistické texty. Jednotlivé práce uvádějí různé seznamy sloves bránění. Většina z nich sem shodně zařazuje *bránit* a *zakázat*, často je uváděno i *zabránit*. Různí autoři dále zaznamenávají slovesa *překážet*, *zdržovat* (MČ3; Šmilauer, 1966), *zrazovat* (Daneš, 1951; Šmilauer, 1966), *zapírat* (Daneš, 1951; Havránek – Jedlička, 1960), *odporovat* (MČ3), *zapovědět*, *nezdržet se*, *nevdržet* (Šmilauer, 1966), *překazit* (Svoboda, 1972; Grepl – Karlík, 1986), *vadit*, *nedat*, *neodolat*, *neodepřít si* (Svoboda, 1972), *chránit se*, *odepřít*, *varovat (se)*, *zamezit*, *vyhnout se*, *vystríhat se*, *čelit* (Grepl – Karlík, 1986).

Již v roce 1920 nacházíme k negaci po slovesech bránění jasné stanovisko v Hovorně *Naší řeči*: „Zápor po slovesech bránění, zapovídání, obavy, na pohled nelogický, jest v češtině od pradávna (vyskytuje se i v jiných jazycích) a vymycovatí jej z takových vět z důvodů logických bylo by páchatí hřích na duchu jazyka“ (Zapovídati, 1920, s. 256). Nejen obhajobu záporu, ale i jednoznačné odmítnutí kladu v daných konstrukcích vyjádřil o rok později v NR J. Janko: „Také logické mudrování se uplatňuje leckdy u nás. Sem spadá chyba, jíž se mnozí, jsouce krom toho sváděni příkladem jazyků jiných (němčiny), dopouštějí tím, že po slovesích *bránění* nekladou ve větě závislé záporu (bránil mu, aby chodil m. aby *nechodil*). Všecka úvaha rozumová zde nic nespomáhá, jazyk není založen na schemech logických [...]“ (Janko, 1921, s. 295). PSJČ (díl 1, 1935–1937) pak pro konstrukce *bránit*, *aby* stanovuje: „pravid. se slovesem záporným, méně správně se slovesem kladným“; následuje jeden příklad s kladnou a jeden se zápornou vedlejší větou, přičemž oba pocházejí od A. Jirásky: *Bránila mu, aby se nevydával v nebezpečí. Bránili, aby volně se stěhoval*. Také F. Daneš v rozhlasovém koutku z r. 1948 uvádí, že ve vedlejší větě závislé na slovese *bránit* je ve spisovném jazyce „běžnější a správnější sloveso z á p o r n é“ (Daneš, 1951, s. 245). Zápor ve větě *Zakázal mu, aby tam nechodil* vysvětluje tím, „že si mluvčí přeje, aby očekávaný děj nenastal, cílem jeho úsilí je, aby tam nechodil. Jistě tu působí také silně zápor, který by byl nutný při spojení souřadném (*Zakazuji ti: Nechod' tam!*)“ (Daneš, 1951, s. 246). Česká mluvnice B. Havrána a A. Jedličky (1960, s. 280) již pouze konstatuje, že po slovesech s významem ‚bránit‘ je vedlejší věta předmětná „zpravidla“ v podobě záporné, aniž by podoby kladné hodnotila jako méně správné.

J. Bauer a M. Grepl ve *Skladbě spisovné češtiny* (1975, s. 275) řadí předmětné věty závislé na výrazech s významem bránění, zákazu apod. mezi obsahové věty žádací. Tyto vedlejší věty bývají záporné, což je vysvětleno podobně jako u Daneše jejich odvozením z původních rozkazovacích a přacích vět záporných. Na jiném místě je tento jev označen jako „neutralizace negace“<sup>2</sup> (s. 42). Dále však *Skladba* (s. 275) uvádí, že se dnes v těchto konstrukcích šíří věty kladné a zejména po výrazech s významem ‚bránit‘ záporné podoby ustupují. Přispívá k tomu konkurence obsahových vět s kladným infinitivem, např.: *Čest mu bránila, aby neutekl/utekl vs. Čest mu bránila utéci*. Záporná věta může být podle Bauera a Grepla někdy chápána dvojnásobně, např. uvedená věta jako ‚čest mu velela neutíkat/utíkat‘. Také *Skladba spisovné češtiny* M. Grepla a P. Karlíka (1986, s. 442n.) konstatuje, že ve vedlejší větě po výrazech s obecným významem „bránění“ bývá dnes častěji sloveso kladné.

*Mluvnice češtiny 3* (1987) připouští kladnou i zápornou podobu bez zmínky o jejich frekvenci. Použití záporu po slovesech bránění vysvětluje tím, že „bránění“ je ‚snaha, úsilí nedovolit někomu druhému něco udělat‘, tedy něčí úsilí, aby někdo druhý něco neudělal“, a proto „lze užít po spojce *aby* (s rysem [+volunt], odpovídajícím rysu ‚úsilí‘) i věty záporné“ (s. 267). Tento jev je v mluvnici označen jako „neutralizace polarity kladu a záporu“. *Příruční mluvnice češtiny* (1995, s. 553) a *Skladba češtiny* M. Grepla a P. Karlíka (1998, s. 173) používají označení „neutralizace kladu a záporu“ a shodují se v tvrzení, že „[l]ogická je tu formulace kladná, jak o tom svědčí možné náhrady věty výrazy nevětnými: *Bránila mu odejít // v odchodu*“. Toto konstatování zde však není dále rozvedeno, není proto zřejmé, co z nelogičnosti konstrukce podle autorů vyplývá. Jejího odporování logice si byl vědom např. i F. Daneš (1951), jasně však odmítá čistě logický pohled na jazyk a zápor po slovesech bránění přes jeho poznanou nelogičnost preferuje. *Mluvnice Čeština – řeč a jazyk* (1996, s. 237) pouze konstatuje, že se v předmětných větách po kladných slovesech bránění používá sloveso kladné i záporné.

Zatímco tedy starší práce preferovaly po slovesech bránění záporné věty, většina novějších mluvnic připouští obě podoby. Jasně odmítnutí záporu v příručkách nenacházíme, pouze v PMČ a *Skladbě češtiny* je náznak preference kladné podoby.<sup>3</sup>

---

<sup>2</sup> Srov. také „neutralizaci záporu“ u E. Lotka (1973, s. 73n.): Jedná se o kombinaci lexikální negace s větným nebo členským záporem, označovanou též jako „rušení záporu“ nebo „litotes“ (MČ3, s. 278), např. *Avšak ani tento případ není nemyslitelný v jazyce; Byly tam i ony rysy, a v míře ne nezávažné*. Zápor zde tedy neztrácí svou funkci, jako je tomu u větného záporu po slovesech bránění, ale je negován druhým záporem.

<sup>3</sup> Explicitní odmítnutí záporných podob naopak najdeme v některých e-mailech zasláných jazykové poradně ÚJČ, v nichž tazatelé vedle samotného dotazu seznamují lingvisty i s vlastním názorem. Argumentují zpravidla podobně jako *Skladba češtiny* nelogičností záporných obsahových vět, které by podle nich měly vyjadřovat předmět bránění, nikoli to, o co bránící usiluje. Odmítání kladných podob v dotazech adresovaných jazykové poradně nenacházíme.

## 1.1 Významové rozdíly

Někteří autoři se pokoušejí kladné a záporné věty po slovesech bránění významově rozlišit. J. Haller v NŘ uvádí: „Tak na př. samo sloveso *brániti* má významy ‚překážeti, odporovati, zdržovati, nedovolovati‘ (podle PS [Příruční slovník, pozn. JK]), ale vkládáme-li do něho význam ‚nedovolovati‘, nemůžeme po něm užiti spojky *aby ne*, a musíme pro tento význam připustit spojení kladné. Věta ‚Bránil mu, aby tam nechodil‘ pak má význam ‚působil (svým bráněním), aby tam nechodil‘, kdežto věta ‚Bránil mu, aby tam chodil‘ znamená spíše ‚nedovoloval mu, aby tam chodil‘“ (Haller, 1948, s. 152).

Hallerovo rozlišení považují za značně nejasné, protože jeho definice ‚působit (svým bráněním), aby ne‘ je příliš obecná a sloveso (*ne*)*dovolovat* není zcela jednoznačné (přestože mu slovníky přiřazují pouze jeden význam) podobně jako samo *bránit* – srov. slovníkové příklady *lékař mu dovolil vycházky; pokud počasí dovolí* (SSČ). Např. v obou uvedených Jiráskových větách proto můžeme *bránit* nahradit slovesem *nedovolovat*, přičemž je možné, ne však jisté, že se tím jejich význam změní: *Nedovolovala mu, aby se vydával v nebezpečí. Nedovolovali, aby volně se stěhoval.*

Z jiných lingvistických prací nacházíme toto významové rozlišení u Šmilauera, který jej zobecňuje i na ostatní slovesa bránění: „[...] se záporným slovesem ve větě vedlejší: *brániti, zabrániti, překážeti* [...]. S významem ‚nedovolovati‘ má po sobě sloveso kladné: Svěrázný kořen etruské kultury *zabránil, aby její umění bylo* pouhou odnoží umění řeckého. Matějček“ (Šmilauer, 1966, s. 245).

Podle K. Svobody (1972) má konstrukce s kladným slovesem *bránit*, na němž závisí věta s *aby*, dvojí sémantiku. Jestliže je podmětem slovesa *bránit* lidský konatel nebo je takový konatel alespoň implikován (např. podmětem *soucít, stud*), je v kladném slovese *bránit* zahrnut význam přání, aby se něco nedělo, a vedlejší věta s *aby* je „druhotně práci“. Předmětná věta potom může být záporná i kladná, přičemž v záporné větě se „uplatnilo hledisko *k o n a t e l e b r á n ě n í*“, zatímco kladná věta „odpovídá *l e x i k á l n í m u v ý z n a m u s l o v e s a b r á n i t*: ‚bránit‘ je možno *j e n k o n á n í* (ne nekonání) něčeho“. Jestliže konatelem bránění není člověk (ani není v podmětu implikován), věty s *aby* nelze chápat jako práci, jsou amodální<sup>4</sup>, bývají proto kladné. Pokud se v nich zápor vyskytne, vysvětluje to autor vlivem předchozího typu souvětí a tím, „že se uplatní pouze ponětí (nikoli přání) nerealizace děje“ (K. Svoboda, 1972, s. 141). Ze Svobodova výkladu tedy plyne, že dvojí sémantika konstrukcí se slovesem *bránit* se zcela nekryje s opozicí kladu a záporu v předmětných větách s *aby*: *bránit* v obou významech může rozvíjet kladná i záporná věta vedlejší.

---

<sup>4</sup> K autorově pojetí modálnosti viz K. Svoboda (1972, s. 20n.).

*Skladba spisovné češtiny* M. Grepla a P. Karlíka (1986) klade významové rozdíly slovesa *bránit* a distribuci kladu a záporu ve vedlejší větě do bližšího vztahu (s odkazem na K. Svobodu, 1972): „Sloveso *bránit*, po němž se užívá věty *z á p o r n é*, je významově blízké slovesu *přát si* – podmětový participant bývá v daném případě specifikován výrazy s rysem [+ person]. Srov.: *Všichni jí bránili* (= přáli si), *aby do kláštera nechodila*“ (Grepl – Karlík, 1986, s. 443).

Podle *Skladby češtiny* (1998, s. 107) týchž autorů vyjadřuje kladná a záporná obsahová věta různé propozice. Kladná propozice je implikována presuponovanou složkou významu predikátoru *bránit* (tj. A chce docílit, aby *x*), záporná je implikována vyjádřenou složkou významu predikátoru *bránit* (B způsobuje, aby *non x*). Z výkladu však není zřejmé, zda jde o propozice s různým významem, tj. s různou pravdivostní hodnotou, nebo se jedná o propozice synonymní, přestože jsou implikovány různými složkami významu predikátoru. Druhé variantě by nasvědčovala skutečnost, že v jiné části *Skladby* (s. 173, viz výše) je řeč o „neutralizaci kladu a záporu“ (*neutralizace* = ‚vyrovnání, zrušení protikladu‘); tyto pasáže na sebe ovšem nijak neodkazují.

Podobně podle M. Hirschové může obsahová věta po slovese *bránit* „vyjadřovat (i) ve významu slovesa *bránit* jen presuponovanou žádoucnost děje/stavu: (3) *Rodiče jim bránili, aby se vzali*, n. (ii) slovesem *bránit* vyjadřovaný moment způsobování, aby nastal co do polarity kladu a záporu opačný děj/stav než presuponovaný děj/stav zamýšlený: (3a) *Rodiče jim bránili, aby se nevzali*. Někdy se předpokládá, že (3) a (3a) mají stejný význam, že tu dochází k neutralizaci kladu a záporu“ (Hirschová, 2002, s. 520). Domnívám se, že vedlejší věta vyjadřuje primárně předmět bránění, tedy to, čemu je bráněno, zatímco žádoucnost (pro konatele vedlejší věty, tedy pro ty, kteří se chtějí vzít) děje/stavu je i vedlejší větou (kladnou i zápornou) pouze presuponována, nikoli vyjadřována, resp. je zřejmě presuponována celým souvětím. Pokud jde o výklad věty (3a), obsahová věta podle mého soudu nemůže vyjadřovat „slovesem *bránit* vyjadřovaný moment způsobování, aby nastal co do polarity kladu a záporu opačný děj/stav než presuponovaný děj/stav zamýšlený“, protože potom by sloveso hlavní věty a vedlejší věta vyjadřovaly totéž.

## 1.2 Záporné sloveso bránění

Záporná může být nejen obsahová věta, ale i samo sloveso bránění. Některé práce uvádějí, že v takovém případě k neutralizaci kladu a záporu v obsahové větě nedochází. F. Daneš (1951, s. 246) a MČ3 (s. 267) připouštějí po záporném *nebránit* kladnou i zápornou vedlejší větu, jejich význam je ovšem opačný, zápor zde má svůj běžný popíravý účinek. Také ČŘJ (s. 237) omezuje neutralizaci kladu a záporu na souvětí s kladným slovesem bránění. Podle J. Hallera (1948, s. 152) jsme po záporném slovese *nebránit* „naklonění klást větu kladnou“. Srov. i K. Svoboda (1972, s. 141n.)

## 2 Klad vs. zápor po slovesech bránění v ČNK

Užívání kladu a záporu po slovesech bránění v současném psaném jazyce jsem zkoumal v reprezentativních korpusech SYN2000, SYN2005 a SYN2010 obsahujících beletristické, odborné a publicistické texty. Protože bylo třeba všechny nalezené doklady projít a vytřídit z nich ty, které neodpovídaly hledanému typu souvětí, omezil jsem se pouze na tři centrální slovesa bránění: *bránit*<sup>5</sup>, *zabránit* a *zakázat*.

Při hledání obsahových vět závislých na uvedených slovesech jsem postupoval následujícím způsobem. V korpusu jsem vyhledal všechny spisovné tvary spojky *aby* (*aby*, *abych*, *abys*, *abychom*, *abyste*) v pozici 1–6 vpravo od daného slovesa (velká většina těchto spojek uvozujících vedlejší větu závislou na slovese bránění se nachází v tomto rozmezí). Z takto vyhledaného souboru (celkem přes 5 300 položek) bylo třeba „ručně“ vytřídit ty doklady, v nichž *aby* neuvozuje vedlejší větu předmětnou závislou na slovese bránění, ale např. větu účelovou (*Pryč se všemi, kteří nám bránili v rozletu, aby se na našem špatném kádrovém profilu přiživovali. /SYN/*), větu závislou na jiném slovese (*V dalších minutách Strážští pozorně bránili a nedovolili Tatroanu, aby se dostal do zápasu /SYN/*) apod. Následně jsem vyhledal činná přičestí záporných sloves v pozici 2–20 vpravo od slovesa bránění. Díky této velikosti zvoleného rozmezí byla zachycena naprostá většina záporných vět po slovesech bránění. Takto bylo opět získáno i množství irelevantních dokladů, zpravidla se zápornými slovesy ve větě následující až po hledané vedlejší větě, výsledky bylo proto opět třeba „ručně“ protřídit.

Popsaným způsobem byl u slovesa *bránit*, *zabránit* a *zakázat* zjišťován počet kladných vedlejších vět po kladném a záporném slovese bránění a rovněž počet záporných vedlejších vět po kladném a záporném slovese bránění (v tabulce jako „v. věta“). V jednotlivých subkorpusech i v celkovém součtu byly zjištěny následující hodnoty:

| v. věta | <i>bránit</i> | SYN2000 |         | SYN2005 |         | SYN2010 |         | součet |         |
|---------|---------------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|--------|---------|
| kladná  | kladné        | 299     | 44,8 %  | 326     | 48,1 %  | 328     | 47,6 %  | 953    | 46,8 %  |
|         | záporné       | 298     | 44,6 %  | 253     | 37,3 %  | 272     | 39,5 %  | 823    | 40,4 %  |
| záporná | kladné        | 26      | 3,9 %   | 51      | 7,5 %   | 47      | 6,8 %   | 124    | 6,1 %   |
|         | záporné       | 45      | 6,7 %   | 48      | 7,1 %   | 42      | 6,1 %   | 135    | 6,6 %   |
| celkem  |               | 668     | 100,0 % | 678     | 100,0 % | 689     | 100,0 % | 2035   | 100,0 % |

**Tab. 1** Sloveso *bránit*

<sup>5</sup> Spolu s doklady slovesa *bránit* bylo vyhledáváno i zvrtné *bránit se*. Protože k neutralizaci záporu dochází i po tomto slovese a klad vs. zápor jsou zde zastoupeny v podobném poměru jako u nezvrtného *bránit*, ponechal jsem vyhledávky se zvrtnými podobami mezi nezvrtnými. V dalším textu pak zvrtná podoba již není označována, výraz *bránit* zde tedy zahrnuje i *bránit se*.

| v. věta | <i>zabránit</i> | SYN2000 |         | SYN2005 |         | SYN2010 |         | součet |         |
|---------|-----------------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|--------|---------|
| kladná  | kladné          | 538     | 70,6 %  | 558     | 64,8 %  | 647     | 67,0 %  | 1743   | 67,3 %  |
|         | záporné         | 29      | 3,8 %   | 69      | 8,0 %   | 81      | 8,4 %   | 179    | 6,9 %   |
| záporná | kladné          | 172     | 22,6 %  | 190     | 22,1 %  | 191     | 19,8 %  | 553    | 21,4 %  |
|         | záporné         | 23      | 3,0 %   | 44      | 5,1 %   | 46      | 4,8 %   | 113    | 4,4 %   |
| celkem  |                 | 762     | 100,0 % | 861     | 100,0 % | 965     | 100,0 % | 2588   | 100,0 % |

**Tab. 2** Sloveso *zabránit*

| v. věta | <i>zakázat</i> | SYN2000 |         | SYN2005 |         | SYN2010 |         | součet |         |
|---------|----------------|---------|---------|---------|---------|---------|---------|--------|---------|
| kladná  | kladné         | 80      | 95,2 %  | 144     | 96,0 %  | 92      | 92,9 %  | 316    | 94,9 %  |
|         | záporné        | 0       | 0,0 %   | 3       | 2,0 %   | 3       | 3,0 %   | 6      | 1,8 %   |
| záporná | kladné         | 4       | 4,8 %   | 3       | 2,0 %   | 4       | 4,0 %   | 11     | 3,3 %   |
|         | záporné        | 0       | 0,0 %   | 0       | 0,0 %   | 0       | 0,0 %   | 0      | 0,0 %   |
| celkem  |                | 84      | 100,0 % | 150     | 100,0 % | 99      | 100,0 % | 333    | 100,0 % |

**Tab. 3** Sloveso *zakázat*

Rozdíly mezi celkovými četnostmi jednotlivých typů souvětí u těchto tří sloves jsou statisticky vysoce významné:  $\chi^2(6; n = 4956) = 1086,98; p < 0,001$ .<sup>6</sup>

Z předložených údajů lze již snadno vypočítat poměr mezi kladem a záporom vedlejší věty po zkoumaných slovesech bránění a je z nich patrný i poměr mezi kladem a záporom po jejich záporných podobách. Nejdůležitějším zjištěním je poměrně malý počet záporných vět po (kladném i záporném) slovese *bránit*: celkem 259, tj. 12,7 %, a ještě menší zastoupení záporu po slovese *zakázat* (11 dokladů, tj. 3,3 %). O něco vyšší je poměr záporu po *zabránit* (25,7 %), i zde však kladné obsahové věty jednoznačně převažují. Starší práce přitom zápor po slovesech bránění doporučovaly a některé jej označovaly za častější variantu, novější zpravidla připouští klad a zápor jako rovnocenné varianty a k jejich frekvenci se nevyjadřují (s výjimkou *Skladby spisovné češtiny*, 1975, 1986, viz výše). Je proto zajímavé, že současní pisatelé v žánrech, které zachycují korpusy řady SYN, upřednostňují minimálně po slovesech *bránit*, *zabránit* a *zakázat* větu kladnou, přičemž u *zakázat* je tato tendence nejvýraznější.

Jelikož nemáme k dispozici srovnatelné korpusy pro starší fáze češtiny, nelze s jistotou určit, zda v této oblasti došlo k vývoji a klad postupně získal nad záporom převahu, nebo zda je již popis některých starších prací ne zcela adekvátní a i v době jejich vzniku kladné věty po slovesech bránění převažovaly. Předložená data ze synchronních korpusů, zachycujících převážně texty z posledních přibližně 20 let, neukazují žádný zřetelný vývoj poměru kladu a záporu po slovesech *bránit*, *zabránit* a *zakázat*, který by se projevil výraznějšími rozdíly mezi jednotlivými subkorpusy.

<sup>6</sup> Za pomoc se statistickými výpočty děkuji Mgr. Veronice Štěpánové a Mgr. Radku Skarmitzlovi, Ph.D.

## 2.1 Významové rozdíly v dokladech z ČNK

V části 1.1 bylo uvedeno, že některé práce nepovažují konstrukce s kladnými a zápornými větami po slovesech bránění za synonymní, ale spatřují mezi nimi jisté sémantické odlišnosti. Např. *Skladba spisovné češtiny* (1986, s. 443) omezuje užití záporných vět po *bránit* na případy, kdy je toto sloveso významově blízké slovesu *přát si* a v podmětu hlavní věty je výraz s rysem [+person]. V ČNK však nacházíme množství záporných vět po *bránit* s podmětem, resp. konatelem v hlavní větě, který je „ne-člověk“; *bránit* v těchto větách tedy nelze chápat jako blízké *přát si*, např.:

- (1) *Převážnou část tohoto záření pohltí v atmosféře vodní páry, kysličník uhličitý a další přírodní „skleníkové plyny“. Brání energii, aby neunikla rovnou do vesmíru.* (SYN2000)
- (2) *Zjednodušeně lze záhadu vodní „čepičky“ nad okrajem sklenice vysvětlit tak, že pružná blanka drží přebytečnou kapalinu jako pod pokličkou a brání jí, aby se nevyhila.* (SYN2000)
- (3) *Domov, to místo bezpečí, zakotvení, těžiště, které brání, abys nepřepadl do nicoty, neleží v prostoru; tkví v čase.* (SYN2005)

Počet konatelů s rysem [+person] a [-person] v různých konstrukcích se slovesy bránění v tomto článku nebyl zjišťován, snadno však lze nalézt doklady užití kladné i záporné vedlejší věty s oběma typy konatelů v hlavní větě.

Při analýze velkého množství obsahových vět po slovesech *bránit*, *zabránit* a *zakázat* z ČNK jsem mezi jejich kladnými a zápornými podobami nenašel žádné relevantní významové rozdíly (výjimku představují ty předmětné věty, v nichž zápor není neutralizovaný, viz 2.3).

## 2.2 Klad a zápor po záporném slovese bránění

Jak již bylo zmíněno, některé práce vylučovaly neutralizaci záporu po záporných slovesech bránění (Daneš, 1951; MČ3; ČŘJ). Z tabulek ke slovesu *bránit* a *zabránit* je zřejmé, že data z ČNK toto omezení neutralizace záporu nepotvrzují. U slovesa *bránit* více než 50 % předmětných vět záporných rozvíjí záporné sloveso bránění, přičemž se v naprosté většině dokladů jedná o zápor neutralizovaný (výjimky s prapřím záporem viz v části 2.3), např.:

- (4) *Jeho parketou byla zoologie a právo. Což mu ovšem nebránilo v tom, aby si nelámal hlavu i problémy zcela odtažitými. A tak přišel s novými postupy pro výrobu papíru, porcelánu či oceli.* (SYN2000)
- (5) *Tato schopnost přejímat francouzské vzory však na druhé straně německým zednářům nebránila, aby se na sklonku napoleonské éry nepostavili na stranu těch sil, které se v průběhu napoleonských válek začaly pracovat k základům nacionálního sebeuvědomování.* (SYN2005)
- (6) *Toto mohutné zvíře považují Toradžové za posvátné, buvolů si velmi váží, pečují o ně, ovšem jejich účta jim nebrání v tom, aby je nevyužívali k práci a jednoho dne při slavnostech nezabili a nesnědli.* (SYN2010)



Před zápornou větou předmětnou je poměrný počet záporných podob slovesa *bránit* dokonce o něco vyšší než před obsahovou větou kladnou (52 % vs. 46 %). Záporné *nebránit* tak očividně neutralizaci negace ve vedlejší větě nijak neomezuje.

Sloveso *zabránit* je v konstrukcích s obsahovou větou méně často záporné než *bránit* (11,3 %), i zde je však vyšší poměrný výskyt záporného *nezabránit* před zápornou větou (20,3 %) než před větou kladnou (10,3 %).

Sloveso *zakázat* rozvíjené předmětnou větou (kladnou i zápornou) je ještě výrazně méně často záporné než *bránit* (zde pouze šest dokladů). Pro souvětí typu „nezakázat, aby ne“ nebyl nalezen žádný doklad, u tak malého počtu výskytů záporného *zakázat* i záporných vět po *zakázat* (jedenáct dokladů) však nelze soudit, zda je tato absence v uvedeném vzorku náhodná, nebo u tohoto slovesa svědčí o pravidle.

### 2.3 Pravý zápor

Při podrobné analýze jednotlivých souvětí typu „(ne)bránit, aby ne“ bylo zjištěno, že ne ve všech záporných větách po slovese *bránit* a *zabránit* jde o zápor neutralizovaný. V devíti nalezených dokladech se slovesem *bránit* a ve dvou se *zabránit* se jedná o pravý zápor, který plní svou běžnou funkci, záměna s kladným protějškem by tedy měla za následek změnu smyslu, popř. jeho ztrátu. Jedná se o tato souvětí:

- (7) *Číšník se ho ptal, nepřeje-li si něco k jídlu; roztržitě přisvědčil, ale když se vzpamatoval, velmi si zazlival, že se zdržel s jídlem o celou půlhodinu; teprve později pochopil, že mu nic nebránilo, aby jídlo nejedl a odešel.* (SYN2000)
- (8) *Laxnost veřejnosti podle Uhdeho soudcům často brání v tom, aby rasismus odsoudili jako trestný čin a nepovažovali rasově motivovaný útok jen za přestupek.* (SYN2000)
- (9) *Nikdo ovšem klubům nebránil, aby maximálně využily svých reklamních ploch na stadiónech a neomezily se na pokrytí pouze těch, které pronajaly STES.* (SYN2000)
- (10) *Správa už také společně s Okresním úřadem v Olomouci připravuje obnovení starých selských hrází, které nebránily, aby se voda rozlila více do lužních lesů a okolních luk a nepoškodila přitom lidská obydlí.* (SYN2000)
- (11) *Co konkrétně občanští demokraté budou se svými pěti mandáty chtít za posty, to zatím odmítl třeba i jen naznačit. Stávající starosta a lídr KDU-ČSL Miroslav Březina si uvědomuje, že oproti minulým dvěma obdobím je letos povolební situace poněkud odlišná, ale na druhé straně nic nemusí bránit tomu, aby dosavadní garnitura svůj vliv neztratila. „Hned v neděli jsme začali s většinou stran o povolebním uspořádání jednat, zatím neznáme stanovisko komunistů,“ poznamenal Březina, který zopakoval, že by si lidovci rádi i nadále nechali křeslo starosty.* (SYN2005)
- (12) *Bráním se tomu, abych kvůli psu neviděl nic jiného.* (SYN2005)
- (13) *Sula byla šťastná a zdálo se, že nic nebrání tomu, aby už nikdy v životě nic jiného než krášení nedělala.* (SYN2010)
- (14) *Stejně tak bruselská městská pláž: na rozdíl od Paříže či Prahy není ani u řeky – bruselská Senna je zakrytá –, ale jen u kanálu. Belgičanům to nicméně nebrání, aby svým veřejným prostorem nepohrdli a s tropickým koktejlem v ruce tu strávili den.* (SYN2010)

- (15) *Podpořil je i pan prezident. Nu, díky za takovou podporu. Není divu, že pan prezident má takový názor, který mu nemíním brát. Což mi nijak **nebrání** v tom, abych s ním **nesouhlasil**.* (SYN2010)
- (16) *Já tvrdím, že pokud budeme předpokládat, že v důsledku tří zákonů robot prostě na Levinovou zaučít nemohl, tak zapomínáme na jednu klíčovou věc. [...] „Při vši úctě, Donalde, roboti jsou stroje, a lidem nemůžou ublížit jedině proto, že jsou takovým způsobem vyrobení. [...] Co kdyby robot byl postaven jinak? Co by mohlo **zabránit** tvůrci, aby **nerespektoval** ty vaše drahocenné tři zákony?* (SYN2000)
- (17) *Kvůli časté snížené viditelnosti v zimním období je vhodné, aby děti měly barevné zimní oblečení, nejlépe s reflexními pásky, aby byly pro řidiče co možná nejdříve viditelné. **Zabráníme** tak tomu, aby si řidič dítěte **nevšiml** a **reagoval** opožděně.* (SYN2010)

Pravý zápor se zde vyskytuje po kladném i záporném slovese bránění. V uvedených dokladech je poměr kladného a záporného *bránit* 3 : 6, z tohoto malého vzorku však nelze soudit, zda je pravý zápor po *nebránit* obecně častější než po kladném *bránit*.

V souvětích 7, 8, 9, 10, 14 a 17 závisí na slovese bránění dvě souřadně spojené vedlejší věty, z nichž v dokladech 8, 9 a 10 je až druhá záporná. Větší vzdálenost od slovesa bránění a věcná souvislost s kladnou vedlejší větou zřejmě usnadňují atypické a pro čtenáře poměrně komplikované použití pravého záporu po slovese *bránit*/*zabránit*. Ostatní souvětí však obsahují zápornou větu i bez takového podpůrného prostředku.

Právě kontext hraje pochopitelně stěžejní úlohu v rozlišení pravého záporu od neutralizovaného. Např. v dokladu 11, kde je užitá věta *ale na druhé straně nic nemusí **bránit** tomu, aby dosavadní garnitura svůj vliv **neztratila***, jsou k náležitě interpretaci záporu potřeba informace, že jde o nepřímou citaci lídra KDU-ČSL Březiny (příp. o určitou reformulaci jeho výroků), který je představitelem „dosavadní garnitury“ (je „stávající starosta“), a že „je letos povolební situace poněkud odlišná“, tzn. pro lidovce zřejmě méně výhodná. V kombinaci s výrazy signalizujícími adverzativní poměr mezi větami (*ale na druhé straně*) je zřejmé, že mezi odlišnou povolební situací a udržením si vlivu Březina spatřuje jistý rozpor, který však není nepřekonatelný. V této situaci je nasnadě, že zápor po slovese *bránit* nemůže být neutralizovaný, protože pokud bychom jej nahradili kladem (*ale na druhé straně nic nemusí **bránit** tomu, aby dosavadní garnitura svůj vliv **ztratila***), ztratil by smysl odporovací poměr a navíc by to zřejmě implikovalo, že Březina si ztrátu vlastního vlivu přeje.

Podobně v dokladu 15 vyvozujeme přítomnost pravého záporu ve vedlejší větě (*Což mi nijak **nebrání** v tom, abych s ním **nesouhlasil***) z předcházejícího souvětí *pan prezident má takový názor, který mu nemíním brát*. Spojení *nemínit někomu brát jeho názor* implikuje, že se mluvčí s daným názorem neztotožňuje, protože jinak by „nebrání názoru“ postrádalo relevanci. Pokud bychom tedy v příkladu 15 zaměnili zápor za klad, vzniklo by paradoxní a nelogické vyjádření *Jeho názor mu nemíním brát, ale souhlasím s ním*. Pisatel zde však chce evidentně vyjádřit pravý

opak: *Jeho názor mu nemíním brát, ale nesouhlasím s ním.* Z toho plyne, že se ne-jedná o zápor neutralizovaný, ale pravý.

Přestože nejsou věty s pravým záporem po *bránit* a *zabránit* časté, uvedené doklady svědčí o tom, že jsou přinejmenším možné. Ze stylistického hlediska může být vhodnost některých uvedených dokladů sporná, alespoň některé z nich však působí přirozeně a zápor v nich pro čtenáře zřejmě nepředstavuje žádnou překážku v porozumění textu (např. 13 nebo 15). Pravý zápor ve vedlejší větě předmětné po uvedených slovesech bránění proto obecně považuji za gramatický.

Nabízí se otázka, zda existence pravého záporu v těchto konstrukcích nemá za následek oslabení pozice záporu neutralizovaného. Záporné věty po slovesech *bránit* a *zabránit* se kvůli výskytům pravého záporu stávají potenciálně nejednoznačnými. Možnost záměny těchto dvou typů záporu, která by vedla k nedorozumění, může u některých mluvčích (u těch, kteří si toto riziko uvědomují) vyvolat nejistotu a vést ke snaze se neutralizovanému záporu vyhnout, protože klad, s nímž je zde zápor plně ekvivalentní, má výhodu stoprocentní jednoznačnosti. Podobně recipient, který si není jistý, zda je zápor v určité větě neutralizovaný a jaký je smysl věty, se zřejmě při vlastní produkci neutralizovanému záporu po slovesech *bránit/zabránit* raději vyhne.

#### 2.4 *Muset se bránit*

Je třeba zmínit se ještě o jednom jevu, který se poněkud vymyká dosavadnímu popisu. V určitém typu konstrukcí se slovesem *bránit* ve vedlejší větě výrazně převažuje neutralizovaný zápor, který zřejmě zpravidla nelze nahradit kladnou podobou. Jedná se o souvětí obsahující v hlavní větě spojení modálního slovesa *muset* a zvrátneho *bránit se*, tedy *muset se bránit*.<sup>7</sup> Viz např.:

- (18) *Pavlík cítil, že ve svých myšlenkách zašel příliš daleko za své vědomosti a za svou zkušenost – a ostatně mu ani nepřinášely žádnou útěchu. Musel se vsí silou bránit, aby od nich neutekl do postele k rodičům a nevyvrhl ze sebe děs z nového dne...* (SYN)
- (19) *Teď mám jen přítele, kamaráda, který mi naznačil, že nechce lásku, že na ni není ještě připravený. Že se ještě nechce vázat, že chce cestovat, ještě něco prožít. Takže se musím bránit, abych se do něho nezamilovala, ...* (SYN)
- (20) *Od neděle se čerstvá vicemistryně světa musela bránit, aby se jí v kolotoči oslav nezatočila hlava.* (SYN)

Kladné podoby by zde zřejmě působily nezvykle, nebo by se dokonce nacházely na hranici gramatičnosti. Jediné dva nalezené doklady tohoto typu s kladnou větou vedlejší obsahují v hlavní větě korelativní výraz *tomu*, který zde nejspíš užití kladu umožňuje:

---

<sup>7</sup> Pro tento článek není podstatné, zda se jedná o složený přísudek, nebo přísudek *muset* rozvíjený předmětem *bránit se*; srov. EŠČ, s. 413.

- (21) *Všichni pravicoví poslanci se shodli – stát se musí bránit tomu, aby ho spravovali lidé, kteří sloužili totalitnímu režimu a u nichž není jisté, že budou loajální režimu demokratickému.* (SYN)
- (22) *Soukromé vysoké školy se tedy musí bránit tomu, aby se jejich studenty stávala pouze dítka z bohatých rodin, která se na státní vysokou školu nedostala.* (SYN)

Srov. také doklady s korelativním výrazem a zápornou větou vedlejší, u nichž by záměna za kladné podoby patrně byla neproblematická:

- (23) *Musel jsem se bránit tomu, aby mě věc nezasáhla osobně.* (SYN)
- (24) *Hejtman Plzeňského kraje Petr Zimmermann (ODS) v této souvislosti připomněl, že kraje se musí bránit tomu, aby řídicí orgán, kterým je ministerstvo pro místní rozvoj, nezasahoval až „dolů“, ale aby podstata rozhodování za rozvoj regionů byla opravdu v regionech.* (SYN)
- (25) *Musíme se bránit tomu, aby se jižní Čechy nestaly jen místem pro výlety.* (SYN)

V korpusech SYN2000–2010, v nichž byl výzkum distribuce kladu a záporu po slovese *bránit* prováděn, je však jen osm souvětí s přísudkem *muset se bránit* rozvíjeným obsahovou větou, přičemž celkový počet souvětí typu „(ne)bránit, aby ne“ je zde 259. U výrazné většiny záporných vět po slovese *bránit* se tedy jedná o zápor neproblematicky zaměnitelný s kladem (a to i pokud navíc vezmeme v potaz devět souvětí s pravým záporem, viz výše). Tato souvětí s odlišnými vlastnostmi tak jen minimálně ovlivňují celkový poměr kladných a záporných vět po slovese *bránit*.

### 3 Závěry

Výzkum reprezentativních korpusů ČNK ukázal, že některá tvrzení o kladu a záporu po slovesech bránění již plně neodpovídají současnému psanému úzu (textů beletristických, odborných a publicistických). Slovesa bránění tvoří homogenní skupinu, která by měla z hlediska distribuce kladu a záporu v obsahové větě stejné vlastnosti, jednotlivá slovesa je proto třeba popisovat diferencovaně.

U sloves *bránit* a *zabránit* se nepotvrdilo, že se po nich záporné obsahové věty používají jen tehdy, je-li sloveso bránění kladné; u slovesa *bránit* výsledky z korpusů naopak dokládají zápornou větu vedlejší dokonce častěji po záporném než po kladném slovese. Dále vyšlo najevo, že neutralizace záporu, tedy jeho zaměnitelnost s kladem, po slovesech *bránit* a *zabránit* není zcela pravidelná, protože ve zkoumaných větách bylo nalezeno několik dokladů pravého záporu. To by mohlo vést k oslabení pozice záporu neutralizovaného, u nějž tak není vždy jisté, zda skutečně znamená totéž, co jeho kladný protějšek.

Pokud jde o poměr mezi kladnými a zápornými větami po zkoumaných slovesech bránění, lze konstatovat, že pisatelé textů zahrnutých do korpusů upřednostňují kladné obsahové věty, a to přibližně v 87 % dokladů u *bránit*, 74 % u *zabránit* a 97 % u *zakázat*. Neutralizovaný zápor tedy po slovesech *bránit* a *zabránit* nelze považovat za nenáležitý, po *zakázat* je dnes přinejmenším nezvyklý a na hranici noremnosti.

I po *bránit* a *zabránit* se však zřejmě většině uživatelů jazyka jako vhodnější varianta jeví kladná obsahová věta. Za významný faktor této volby lze považovat již zmíněnou potenciální možnost užití pravého záporu po slovese *bránit* a *zabránit*, která může vést ke znejistění, zda je vůbec neutralizovaný zápor možný, popř. náležitý/ /spisovný,<sup>8</sup> resp. jak záporné větě správně rozumět. Kooperativní mluvčí/pisatel, který chce adresátovi co nejvíce usnadnit cestu k uchopení intendovaného významu jeho výpovědi, proto raději užije neproblematickou podobu kladnou.<sup>9</sup>

## LITERATURA

- BAUER, J. – GREPL, M. (1975): *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN.  
ČNK: *Český národní korpus* (2000–2010). Praha: ÚČNK FF UK. <<http://www.korpus.cz>>.  
ČŘJ: ČECHOVÁ, M. a kol. (1996): *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: ISV.  
DANEŠ, F. (1951): Zápor po slovesech bránění a obavy. In: *Jazykový koutek československého rozhlasu. První výběr*. Red. B. Havránek, A. Jedlička, F. Váhala. Praha: Slovanské nakl., s. 245–247.  
EŠČ: *Encyklopedický slovník češtiny* (2002). Praha: NLN.  
GREPL, M. – KARLÍK, P. (1986): *Skladba spisovné češtiny*. Praha: SPN.  
GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.  
HALLER, J. (1948): O českém záporu. II. *Naše řeč*, 32, s. 141–157.  
HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1960): *Česká mluvnice*. Praha: SPN.  
HIRSCHOVÁ, M. (2002): Verbum timendi. In: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s. 520.  
JANKO, J. (1921): Může-li spisovný jazyk ustrnouti? *Naše řeč*, 5, s. 289–297.  
LOTKO, E. (1973): *Lexikální negace v současné češtině*. Praha: SPN.  
MČ3: *Mluvnice češtiny 3* (1987). Praha: Academia.  
PMČ: *Příruční mluvnice češtiny* (1995). Praha: NLN.  
PSJČ: *Příruční slovník jazyka českého (1935–1957)*. Praha: Státní nakladatelství et al.  
SSČ: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (1994). Praha: Academia.  
SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971)*. Praha: Nakl. ČSAV.  
SVOBODA, K. (1962): *Infinitiv v současné spisovné češtině*. Praha: ČSAV.  
SVOBODA, K. (1972): *Souvětí spisovné češtiny*. Praha: UK.  
ŠMILAUER, V. (1966): *Novočeská skladba*. Praha: SPN.  
Zapovídati (1920). *Naše řeč*, 4, s. 256.

*Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.*  
*Letenská 4, 118 51 Praha 1*  
*kopecky@ujc.cas.cz*

<sup>8</sup> O tomto váhání nepřímo svědčí i nezanedbatelný počet dotazů na užití kladu a záporu po slovesech bránění kladených jazykové poradně ÚJČ.

<sup>9</sup> Děkuji oběma anonymním recenzentům za cenné připomínky.